

Лечење епилепсије у српским средњовековним манастирским болницама

Слободанка Илић-Тасић¹, Михаило Пантовић^{2,3}, Небојша Јовић^{4,5}, Драган Раванић^{3,6}, Дејан Обрадовић⁷, Срђан Сретеновић⁸, Маја Пантовић^{2,3}, Весна Пантовић^{3,9}

¹Клиника за дечје интерне болести, Клинички центар Ниш, Ниш, Србија;

²Центар за неурологију, Клинички центар „Крагујевац“, Крагујевац, Србија;

³Медицински факултет, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, Србија;

⁴Клиника за неурологију и психијатрију за децу и омладину, Клинички центар Србије, Београд, Србија;

⁵Медицински факултет, Универзитет у Београду, Београд, Србија;

⁶Психијатријска клиника, Клинички центар „Крагујевац“, Крагујевац, Србија;

⁷Народни музеј, Крагујевац, Србија;

⁸Центар за лечење главобоља и мигрене, Клиничко-болнички центар „Звездара“, Београд, Србија;

⁹Институт за епидемиологију, Институт за заштиту здравља, Крагујевац, Србија

КРАТАК САДРЖАЈ

Цар Јован (III Дука) Ватац (владао 1222–1254. године) и његов син Теодор II Ласкарис (владао 1254–1258. године) боловали су од епилепсије. Свети Сава је на својим путовањима у Никеју походио царе Теодора I Ласкариса (владао 1204–1222. године) и Јована III Ватца, када је од њих био богато дариван, што је могло бити од пресудног значаја за настанак болнице у манастиру Хиландару и манастиру Студеници. Ове болнице су садржале посебна одељења која су била намењена за лечење оболелих од епилепсије. Према досадашњим истраживањима, ова одељења сматрају се најстаријим установама за лечење епилепсије у Европи. Самостанске болнице на Западу служиле су првенствено као азили за сиромашне и болесне од хроничних неизлечивих болести. Развој српских средњовековних манастирских болница представљао је веома дуг процес, а обухватио је установе дугог трајања (преко два века) у којима су лечени и оболели од епилепсије.

Кључне речи: епилепсија; болнице; историја средњовековне медицине; православна црква; знамените личности; Србија

УВОД

Одлуком Васељенског сабора у Никеји 325. године, на иницијативу појединих духовника, Црква је почела званично да оснива и издржава болнице и друге добротворне установе. Епископ Василије је 369. године у главном граду Кападокије основао прву болницу у хришћанском свету. Овакав тренд оснивања болница под окриљем цркве проширио се на читаву Византију, као и на земље у окружењу које су биле под њеном влашћу [1]. Византијски цареви су помагали изградњу болница. Након пропасти Византије, у Никејском царству финансијске и привредне прилике биле су боље него у Византији из времена последњих Комнина и Анђела [2]. Никејски цар Јован (III Дука) Ватац је уз помоћ своје образоване и мудре жене Ирине Ласкарис радио на побољшању стања сиромашних, подизао болнице, домове за старе и сироте, као и друге сличне установе. Византијској побожности је удовољавао подизањем цркава, а потребама државе и одбране подизањем тврђава у пограничним областима.

Појава епилепсије код неких византијских владара је делом утицала на развој историјских догађаја. Јован III Ватац и његов син Теодор II Ласкарис боловали су од епилепсије [2]. Свети Сава (око 1175–1236) је на својим путовањима у Никеју походио царе Теодора I Ласкариса и Јована III Ватца, када је од њих био богато дариван. Од цара Теодора I Ласкариса је добио богате дарове

и много злата [3]. Цар Јован III Дука Ватац му је на расанку дао „много злата” [3]. То је учинила и Ирина Ласкарис, „богољубива царица”, која је познавала Светога Саву из времена када је походио њеног оца, цара Теодора I Ласкариса. Познавајући њихово искрено пријатељство, „даде му превелике дарове и врло много злата, као што пре беше видела оца свога”, нешто њему лично, али и за помоћ монасима који живе на Светој гори [3, 4]. То је могло бити од пресудног значаја за настанак болнице у манастиру Хиландару и манастиру Студеници (с одељењем за лечење оболелих од епилепсије).

Српске средњовековне манастирске болнице биле су предмет бројних истраживања [5-10]. Према досадашњим истраживањима, у српским земљама било је 19 таквих болница [9]. Српска медицинска историографија бележи да су оне увеле српску медицину у породицу тадашње европске медицине [6, 9], али су предњачиле по томе што су имале посебна одељења за лечење особа оболелих од епилепсије и душевних болести (болница у манастиру Хиландару, дечанска болница и манастирска болница св. Наума на Охридском језеру [1, 9]. Овој групи болница припада и лазарома, болница манастира Св. Роман код Ражња [10].

Отац српске писмености и духовности Свети Сава добро је познавао околности у којима је расла млада српска држава. У свом избору одлучио се за источно хришћанство, на чијим ће се основама углавном темељити и целокупна српска кул-

тура. Оснивач наше научне медицине био је Свети Сава, творац српске средњовековне културе, преводилац, оснивач првих српских болница (у манастиру Хиландару и Студеници), писац наших најстаријих списа научне медицине (прописа/типика за уређење болница), борац против надрилекарства и законодавац (писац законправила Номоканон/Крмчија) [5, 6, 9, 11]. Многа путовања Светога Саве имала су медикофармаколошки значај, будући да су му пружила могућност да упозна византијске болнице, али и видове лечења који су се тада примењивали. С тих путовања је доносио и лекове (камфор, алоју) [6, 11, 12], као и значајна материјална средства за градњу болница (од владара Никејског царства).

Најпознатије манастирске болнице у српским средњовековним земљама биле су: болница манастира Хиландара, болница манастира Студенице, болница манастира Милешеве, које је саградио Свети Сава, болница манастира Светог Георгија у Дабру, коју је, као и српску болницу у Цариграду, саградио краљ Милутин (1282–1321), затим болница манастира Дечани, коју је саградио краљ Стефан Урош III Немањић (Стефан Дечански; 1321–1331), болница у манастиру Св. Архангела код Призрена, коју је саградио цар Душан (1331–1355), болница манастира Раваница, коју је саградио кнез Лазар Хребељановић (1372–1389), Странопријемница за болне у Београду и болница манастира Манасије, које је саградио деспот Стефан Лазаревић (кнез 1392/3–1402, деспот 1402–1427). Најстарије српске болнице основао је Свети Сава у манастиру Хиландару (1191–1200) и Студеници (1207–1216) [5, 9]. Ове болнице биле су изграђене и уређене као византијске болнице у Цариграду, које је Свети Сава добро познавао, а био је упућен и у терапијске вредности појединих лекова које је користила медицина тога доба [6, 10, 11, 12].

БОЛНИЦА У МАНАСТИРУ СТУДЕНИЦА

Болница у манастиру Студеници је значајна за српску медицину и културу. Била је урађена по угледу на хиландарску. Разлика је била само у томе што су се у студеничкој болници лечили само монаси оболели од акутних обољења, док је хиландарска болница имала и стационар (склониште) за болеснике од хроничних неизлечивих болести (лепре, парализе, епилепсије и сл.) [5, 9]. То је била прва болница основана на територији српске средњовековне државе [5]. Поред осталих хроничних болести, ту су лечени и болесници од епилепсије [5, 6]. На западу су се праве болнице развиле из првобитних, много старијих, мањих установа тек у 15. веку у Милану (1456), у Гранади у 16. веку, а у другим градовима Европе и много касније, тек у 17. и 18. веку [7].

Четрдесета глава типика манастира Студенице садржи обавештења о манастирској болници, која се налазила у склопу манастирских зграда и за коју су, према одредбама овог типика, били предвиђени посебни услови, начин постављања лежаја за болеснике и одређивање болничара. Монасима се препоручивало да

у својим прохтевима буду скромни. Кућни ред болнице је предвиђао дужности болничара и употребу мангала од бакра, који је требало да загрева просторије и служи у припреми лекова. Медицинско знање, односно упућеност у лечење болничара (лекара емпирика) студеничке и хиландарске болнице није се много разликовало од знања у западним земљама и у Византији. Од медицинских списа насталих у манастиру Студеници остао је само један – „Дамаскина Јована о човеку, и шта је човек” [6].

БОЛНИЦА У МАНАСТИРУ ДЕЧАНИ

Стефан Дечански основао је болницу у манастиру Дечани (грађен око 1327–1330. године), која је подсећала на византијску болницу у манастиру Пантократор у Цариграду (12. век), у којем је и сам боравио неко време. Обезбедио је удобне кревете за болеснике, мирисна уља за расхлађивање фебрилних болесника, као и старешину ове установе, коме је наредио да свим оболелим угађа и помаже, а често је и он сам обилазио болеснике, некад јавно, а некада тајно [13]. У биографији Стефана Дечанског од Григорија Цамблака се наводи да су у дечанској болници при манастиру били лечени и болесници од тзв. свештене болести (*morbus sacer*, епилепсије, падавице) [8, 13]. „И тамо сабра по целој његовој области братију који се налазе (болни) од свештене болести, довољна множина по броју, оне који су имали изједено лице узаврењем крви, пошто је месо отпало, и пошто су се прсти отргнули од самих околних костију, и разделили се од члановног састава. Оне који су се сасвим савили и нису могли ништа радити, и оне који нису могли слободно дисати, ради љутине која је излазила изнутра. Призор беше ваистину јадан и гледање је изазивало сузе милостивим очима...” [13]

Из списка се јасно види да је једно одељење болнице манастира Дечани служило за лечење од епилепсије како калуђера, тако и световних лица, по чему се ова болница у медицинском смислу издвајала од осталих болница тога периода, које су претежно служиле као немоћшта и азили [7]. Овде ваља подсетити на писање св. Јована Лествичника о „тамници” у појединим манастирима, где су монаси живели у најтежим мукама и молили Бога да им пошаље „свету болест” (падавицу), како би се брже искупили „само да не буду подвргнути вечним мукама” („Лествица”, Св. Јован Лествичник) [10]. Изгледа да одатле за епилепсију потиче назив „свештена болест” (недуг, болест свештеника). Према истраживању Катића, недуг је најчешће тешка неизлечива хронична болест (парализа, епилепсија) или тешка акутна болест [6].

У манастиру Дечани су се догодила бројна чудотворна исцељења: исцељење слепога, „па и многи други хроми, ослабљени, неми и глухи, примаху ослобођење од таквих страдања, дотакавши се вером његових моштију” [13]. По зидовима манастира Дечани насликана су бројна исцељења која је учинио Исус Христ [14], међу којима је исцељење месечара и бесомучених („нечистим духом”, демонима) [10, 14]. Пре-

ма детаљним подацима из житија Стефана Дечанског, положај манастира, плодна земља обрасла бујним зеленилом, богата водом, окружена планинама, с пријатним и „здравим” струјањем ваздуха, могли су допринети бољем лечењу болесника. Место за градњу је одабрао сам краљ Стефан Дечански. На тако дивном месту Стефан је најпре подигао град, затим манастир, а касније је ту саградио и други манастир, који је био уређен као болница и служио за лечење оболелих од епилепсије [13]. Данас се не зна тачно место где се налазила ова болница.

Григорије Цамблак је изванредно и детаљно описао место подизања манастира Дечани, сам манастир и манастирску болницу, што на неки начин подсећа на описе који се односе на подизање античких храмова у Книду, Косу и Епидауру, у којима је примењивана магијско-религијска, али и рационална медицина са значајним успехом у лечењу. Свештеници су уз религиозну терапију (веровање у божанске моћи Ескулапа) примењивали и рационалну терапију (лековите биљке, облоге, купке, лековита топла врела, сунчање, дијету, гимнастику), али се посебно придавао значај повољним климатским условима и надморској висини [15]. И овде је то било испуњено: „...копрена ткања, ради мекоће, ради лежања оних свештених тела и мирисна мира ради хлађења огња који се диже” (комбинација религијске медицине с вером у Господа, хигијенско-дијететски режим и повољни климатски утицаји), уз примену мироточивог уља светих моштију, које је овде служило за лечење многих болести, па и епилепсије.

Закон је предвиђао застаривање, односно време које се урачунава као важеће за покретање и остварење каквог правног посла: „Глуви, неми, бесни... не ограничавају се временом; њихово, пак, време почиње да тече кад се ослободе муке” (64. гл. 38. гране) [16]. Из наведеног се може закључити да се очекивало могуће излечење (и исцељење) и од најтежих болести. Поставља се питање: који су се болесници сматрали беснима: оболели од психозе, епилепсије, епилепсије и психозе или других болести, односно запоседнути злим духом? За неке од њих се изгледа предвиђало могуће излечење, односно да ће за њих време почети да тече кад се буду „ослободили муке” (болести, „бесова”, односно „нечистих духова”), те за њих није важило застаривање законских одредби.

НАЧИНИ ЛЕЧЕЊА У МАНАСТИРСКИМ БОЛНИЦАМА

Српска средњовековна медицина од 12. до 15. века имала је одлике западњачке медицине тога доба, али су у мањој мери били присутни и византијски утицаји. У својој суштини, наша средњовековна медицина је, као и европска, представљала медицину Хипократа,

та, Галена, Аристотела и других античких лекара [6, 9]. На основу доступне грађе за ово истраживање може се закључити да су за лечење епилепсије у манастирским болницама коришћене методе научне медицине тога доба и духовна медицина. Најстарији српски лекари до 15. века били су лекари емпирици, који су изучили лекарску вештину као занат. Они су за лечење употребљавали византијске лекове и наше народне обичаје [6]. Као лековите сировине у манастирским болницама коришћени су животињски материјали и лековите биљке које су гајене око манастира, о чему сведоче терапијски зборници из средњег века (Ходошки терапијски зборник, Хиландарски медицински кодекс бр. 517) и ретке сачуване „лекаруше” [6, 8]. Археолошка истраживања остатака болнице поред манастира Светог Георгија у Дабру потврдила су примену хируршких метода у српској средњовековној медицини. Пронађена је трепанирана лобања покојника сахрањеног поред овог манастира, али за сада није потврђено да је хируршки захват извршен унутар манастирске болнице. Трепанација је најстарија хируршка метода у Европи, која је почела да се изводи још у касном неолиту да би се из главе истерао демон који је код болесника изазивао главобољу, меланхолију и епилепсију [17].

Духовна медицина је обухватала пост, молитву, клањање моштима светитеља, култ светих лекара и светих владара лозе Немањића, укључујући обавезно веру у Бога. Свему томе су допринела бројна чудотворна исцељења Светог Саве [6, 12, 14, 18] и чудотворна исцељења над моштима и гробом, како Светог Саве [18], тако и других српских владара (св. Симеона, св. Стефана Дечанског, чак и „младог цара Уроша”), о чему сведоче старе српске биографије [19], односно житија светих („Житије светог Симеона” Саве Немањића, „Житије светог Саве” Теодосија Хиландарца, „Житије краља Стефана Дечанског” Григорија Цамблака, „Житије цара Уроша” Пајсија Јањевца).

Начин лечења неуропсихијатријских обољења који је био распрострањен у Византији доспео је и код Срба. Сви видови лечења у суштини воде порекло из античке медицине, односно лечења у Ескулаповим храмовима, која је обухватала духовну медицину, научну медицину тога времена, повољне климатске услове [16] и хируршке методе (нпр. трепанацију лобање) [20]. Досадашња истраживања су показала да је у српским средњовековним манастирским болницама примењивана научна медицина Истока и Запада, али и позитиван византијски утицај у ширем смислу (који обухвата добре утицаје античке културе и духовне медицине). Српска средњовековна медицина није заостајала за тадашњом европском научном медицином, али је предњачила садржајем позитивних примеса античке медицине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Sotiroski P. Lečebnite tradiciji pri manastiriot „Sveti Naum“. Ohrid: Zbornik „Naum Ohridski“; 1995.
2. Ostrogorski G. Istorija Vizantije. Beograd: Prosveta; 1996.
3. Hilandarac T. Žitije svetog Save. In: Bogdanović D, editor. Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta; 1975. p.67-176.
4. Domentijan. Život svetog Save i život svetog Simeona. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga; 1975.
5. Katić R. Bolnica svetoga Save u Manastiru Studenici. Osam vekova manastira Studenice. Beograd; 1986.
6. Katić R. Srpska srednjovekovna medicina. Gornji Milanovac: Dečje novine; 1990.
7. Mušić D. Iz povjesti bolnica. Pro medico 2-IV. Kranj: ČP Gorenjski tisk; 1972.
8. Jović N, Martinović Ž, Jančić J. Epilepsija u srpskim srednjovekovnim medicinskim i drugim spisima. Srp Arh Celok Lek. 1992; 120(11-12):367-70.
9. Pavlović B. Manastirske bolnice u srednjovekovnoj Srbiji. Niš: Crkvene studije; 2004.
10. Ilić-Tasić S. O epilepsiji u Novom zavetu i u Žitijima svetih. Istočnik, Časopis za veru i kulturu. 2002; 41:82-96.
11. Tucakov J. Doprinos svetoga Save unapređenju zdravstvene kulture u srednjovekovnoj Srbiji. In: Sava Nemanjić – Sveti Sava; istorija i tradicija. Beograd: SANU; 1976. p.269-77.
12. Kolarić I. Sveti Sava Srpski: harizma i mit. Niš: Prosveta; 2000.
13. Camblak G. Žitije kralja Stefana Dečanskog. In: Bogdanović D, editor. Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta; 1975. p.203-23.
14. Jović N, Jančić-Stefanović J. Čudesna isceljenja u živopisu manastira Dečani. Srp Arh Celok Lek. 1999; 127(7-8):291-6.
15. Toole H. Asclepios. I. Asclepios dans l'histoire et la legende II. Analyse critique des cures attribuees a Asclepios. Les origines de la medicine en Grece. Ce volume a ete publie a l'occasion du Veme Congres Europeen de Cardiologie. Athenes; 1968. p.1-27.
16. Petrović M. Krmčija svetoga Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih. Biblioteka „Reprint“. Beograd: Štamparija Srpske patrijaršije; 1990.
17. Bunardžić R. Osam vekova prve srpske bolnice. Kraljevo: Zdravstveni centar Studenica i Narodni muzej; 2007.
18. Ilić-Tasić S. Čudotvorna isceljenja koja je učinio Sveti Sava. Crkvene Studije. 2008; 5:381-9.
19. Milankov M. Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta; 1975.
20. Stamatides EK. La chirurgie en Grece a l'age d'or. Les origines de la medicine en Grece. Ce volume a ete publie a l'occasion du Veme Congres Europeen de Cardiologie. Athenes; 1968. p.885-90.

Epilepsy Treatment in Serbian Medieval Monastery Hospitals

Slobodanka Ilić-Tasić¹, Mihailo Pantović^{2,3}, Nebojša Jović^{4,5}, Dragan Ravanić^{3,6}, Dejan Obradović⁷, Srdjan Sretenović⁸, Maja Pantović^{2,3}, Vesna Pantović^{3,9}

¹Children's Internal Clinic, Clinical Centre, Niš, Serbia;

²Center for Neurology, Clinical Centre „Kragujevac“, Kragujevac, Serbia;

³School of Medicine, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia;

⁴Clinic for Neurology and Psychiatry for Children and Youth, Clinical Centre of Serbia, Belgrade, Serbia;

⁵School of Medicine, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

⁶Psychiatric Clinic, Clinical Centre „Kragujevac“, Kragujevac, Serbia;

⁷People's Museum, Kragujevac, Serbia

⁸Centre for Treatment of Headache and Migraine, Clinical Hospital Centre „Zvezdara“, Belgrade, Serbia;

⁹Institute for Epidemiology, Public Health Institute, Kragujevac, Serbia

SUMMARY

Emperor John III Ducas Vatatzes (ruled from 1222–1254) and his son Theodore II Lascaris (ruled from 1254–1258) both suffered from epilepsy. On his journeys to Nicaea, St Sava visited emperors Theodore I Lascaris (ruled from 1204–1222) and John II Vatatzes, who richly rewarded him, which was probably of crucial importance for the foundation of hospitals in the Monastery of Hilandar and the Monastery of Studenica. These hospitals had special departments for the treatment of patients with epilepsy. According to researches conducted up-to-date,

these departments are considered to be the oldest institutions for epilepsy treatment. Monastery hospitals in the West served primarily as a shelter for the poor and patients with chronic incurable diseases. The development of Serbian monastery hospitals was a long process and it included institutions that lasted for a long time (for over two centuries) in which, among others, those affected by epilepsy were cured.

Keywords: epilepsy; hospitals; history of medieval medicine; Orthodox Church; famous personalities; Serbia